

12. Никитин М.В. О предмете и понятиях комбинаторной семантики (взаимодействие лексических значений слов в словосочетаниях) // Проблемы лексической и грамматической семасиологии. – Владимир: Владим. гос. пед. ин-т, 1974. – С. 3–155.
13. Пеллепейченко Л.Н. Переходные типы значений слов. – Харьков: Изд-во ХГПУ, 1994. – 121 с.
14. Смирницкий А.И. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 79–89.
15. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопросы грамматического строя. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 482 с.
16. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 239 с.
17. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.
18. Шмелев Д.Н. Современный русский язык: Лексика. – М.: Просвещение, 1977. – 335 с.
19. Языковая номинация: Виды наименований. – АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
20. Carnap R. Introduction to Semantics. – Cambridge: Mass, 1942. – 158 p.
21. Frege G. Funktion, Begriff, Bedeutung. – Göttingen: Max-Verlag, 1962. – 325 p.
22. Mill G. System of Logic Rationative and Inductive. – London: Longman, 1843. – Bd. I. – Ch. 2. – pp. 145-269.

Archelyuk Valentyna. Lexical Meaning of the Word and Methods of its Investigation in the Modern Linguistics. The article deals with the definition of "lexical meaning" which is formed under the influence of two fundamental notions – "vocabulary" and "word". The components which organize a structural integrity of the lexical meaning, the peculiarities of the lexical and syntactic combination are analyzed in the given paper.

Key words: lexical meaning, vocabulary, word, combinability, semantics, pragmatics, syntactics.

Грицьків Андрій, Попович Надія
ЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМІНА:
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Стаття відображає багатоаспектну природу термінологічної одиниці – члена лексичної системи мови і позначення спеціального поняття, та пропонує розгляд

лінгвістичних характеристик терміна. Для правильного розуміння категоріальної природи терміна необхідно знати його походження. Саме в соціальній та історичній сутності терміна необхідно шукати те, що надає йому всіх тих специфічних ознак, які відмежовують термін від слова загальноживаної літературної мови. У визначенні терміна слід обов'язково вказувати на його особливі функції та співвіднесеність з об'єктом, поняттям і предметно-логічними відношеннями між поняттями.

Ключові слова: термін, термінологія, лексична одиниця, лексика, слово, одиниця номінації, мовний знак, системний підхід, дефінітивна функція

Поширені в лінгвістичних працях міркування про необхідність управління процесом формування наукових термінів і терміносистем та сприяння їхньому розвитку деякою мірою применшують важливість проблем, пов'язаних із дослідженням лексико-семантичних відношень усередині терміносистем, виявленням характерних особливостей термінів. На нашу думку, система термінів, як підсистема загальноживаної мови, розвивається разом з нею і зазнає тих самих історичних та соціальних змін, яких зазнає мова. Завдання дослідника зводиться до детального вивчення закономірностей та особливостей зародження і розвитку термінологічних систем. В сучасному мовознавстві існують різні підходи до вивчення терміна, його природи, місця термінології в лексичній системі мови.

Додаткова складність ситуації полягає ще й у відсутності єдиного тлумачення поняття *термін*. У радянській лінгвістиці робоче визначення терміна було запропоноване Т.Л. Канделак: "... під терміном розуміємо слово або лексикалізоване словосполучення, яке вимагає для встановлення свого значення у відповідній системі понять побудови дефініції" [6, с. 7]. Отже, під поняттям *термін* (як і загальноживаним словом) слід розуміти мовну одиницю, що має означуване і означення. Можна не знати, що саме означає та чи інша мовна форма поняття, але добре уявляти собі певне поняття та визначити, яка мовна форма його представляє. Характерною рисою терміна є те, що його означуване отримує дефініцію поряд з іншими означуваними, які належать до тієї ж області, тобто те, що термін не

можна розглядати ізольовано від тексту, в якому вживається [9, с. 128-129]. Отже, термін – це завжди частина семантичних зв'язків всередині відповідного поля, елемент цілісної структури, якою може бути апарат мови науки, практичної діяльності, техніки тощо.

Тут також доречно зазначити, що ще у 60-ті роки минулого сторіччя був з'ясований факт існування лексичних одиниць, що належать до спеціальної мови, – професіоналізми та терміноїди. Статус інших спеціальних лексичних одиниць визначається шляхом співвіднесення з терміном, як основною спеціальною лексичною одиницею [4, с. 26]. Розглядаючи статус терміна (про його визначення точилася жвава дискусія серед науковців до середини 70-х років ХХ ст.), перш за все необхідно звернути увагу на його взаємовідносини зі словом, головною одиницею мови, оскільки неможливо аргументувати завдання термінологічної роботи без визначення терміна. З одного боку, були спроби протиставити терміни загальноживаній лексиці і вивести їх за межі мови [7], а з іншого – їх намагалися ідентифікувати із загальноживаною лексикою. Згодом ця проблема дещо втратила свою гостроту, оскільки серед термінознавців ustalilosя розуміння терміна як слова або словосполучення, пов'язаного з поняттям, що належить до певної галузі знань чи діяльності. Тенденції протиставлення термінів загальноживаній лексиці пов'язані не тільки з різницею у ставленні до термінології галузевих спеціалістів та мовознавців. Одним із прикладів може слугувати і той факт, що в спеціальній лексиці можна зустріти як одиниці, які не належать до загальнолітературної лексики: *depreciation, equation, securitization, ad valorem, adequacy, contemporaneous* тощо, так і одиниці, що збігаються за формою з побутовою лексикою, наприклад: *ceiling, floor, run, check, clean, gap* тощо. В окремих галузях знань той чи інший тип термінів може переважати.

У будь-якій термінології є лексичні одиниці, які поширені як у повсякденному, так і в професійному мовленні, – йдеться про так звані "консубстанціональні" терміни, що викликають певні труднощі при виділенні термінологічної лексики зі словникового складу мови [2, с. 39]. Саме тому більшість робіт, присвячених мовному аналізу термінів, починається з намагання відповісти на принципове питання: термін – це звичайне чи особливе слово? Неоднозначність вирішення

питання, кардинального для розуміння мовної сутності терміна, обумовила існування двох підходів до його дослідження:

1) термінологія розглядається як самостійний прошарок літературної лексики;

2) термінологія виключається зі складу лексики літературної мови (так само, як місцеві говірки, діалекти, жаргони тощо, стосовно яких діють специфічні мовні норми та закономірності).

Ми поділяємо думку В.П. Даниленко, яка вважає, що за умови включення термінології до лексики загальнолітературної мови в значній мірі губиться її функціональна та власне мовна специфіка, втрачається особливий критерій її оцінки. Проте і протилежний підхід – вилучення термінології із загальнолітературної лексики та її аналіз поза певною мовною системою – є хибним і провокує спотворення фактичних процесів, специфічних та загальних, які поширюються на термінологію [5, с. 41]. З іншого боку, факт запозичення побутових слів у сферу спеціальної лексики є незаперечним і вважається одним із головних засобів розширення складу термінології. Відтак термінологію слід розглядати як особливий динамічний шар літературної лексики, функціонування якого підпорядковане законам мови. Проте формування термінологічних понять, тобто семантичне наповнення термінів продиктоване суто позамовними факторами. За цієї умови, до термінології слід застосовувати диференційований підхід з огляду на те, який її аспект досліджується.

В науковій літературі останніх десятиріч ХХ ст. з'явилася значна кількість визначень поняття термін (В.П. Даниленко наводить 19 дефініцій [5], Б.Н. Головін – 7 [3]). Згадані автори слушно зауважують, що кількість визначень терміна не забезпечує вичерпності їх дефініції. Мабуть сьогодні не можна подати коректне визначення, яке влаштувало б усіх дослідників. Це пояснюється, вочевидь, недостатнім пізнанням самого об'єкта аналізу. Виділимо найтипівіші визначення:

– термін – слово, словосполучення (аббревіатура) природної мови або нормативне слово, що означає специфічний об'єкт, який передбачає наявність "вже сформульованих вимог, визначених особливостями класифікаційних систем і матеріальних об'єктів" [8, с. 145-146];

– термін – одиниця номінації, що співвідноситься з поняттям, а самі поняття, які відрізняються від уявлень з їхнім конкретно-чуттєвим характером, "служать узагальненому відображенню дійсності за допомогою абстрактного мислення" [10, с. 32];

– термін – це мовний знак, що репрезентує наукове поняття спеціальної, професійної галузі знань [12, с. 10].

Ці положення відображають багатоаспектну природу термінологічної одиниці (термін – член лексичної системи мови, термін – позначення спеціального поняття) та передбачають розгляд лінгвістичних і логіко-поняттєвих характеристик терміна. Крім того, для правильного розуміння категоріальної природи терміна необхідно знати його походження. Саме в соціальній та історичній сутності терміна необхідно шукати те, що надає йому всіх тих специфічних ознак, які відмежовують термін від слова загальноживаної літературної мови. На нашу думку, у визначенні терміна слід обов'язково вказувати на його особливі функції та співвіднесеність з об'єктом, поняттям і предметно-логічними відношеннями між поняттями.

Ці положення також спонукають до наступного кроку, а саме до аналізу конкретних лінгвістичних аспектів формування, побудови і функціонування термінологічних одиниць. Аналіз терміна слід починати з розгляду його співвідношення з системою термінів, його місця в термінології, "оскільки термін існує лише тому, що є елементом цієї системи" [1, с. 4]. Але термін, перш за все, належить до загального класу лексичних одиниць. Його приналежність до спеціальної лексики є вторинною, специфічною рисою, а ця специфіка в першу чергу обумовлена протиставленням термінологічної лексики загальноживаної. Тут слід зазначити, що засоби формування термінів та джерела поповнення термінологічних систем мало чим відрізняються від засобів формування і поповнення словникового складу мови. Термінотворення відбувається на базі наявних у мові слів загальнолітературної лексики [2, с. 39]. Фахове мовлення, поряд із спеціальною термінологією, містить елементи літературної мови. Обидва ці факти дозволяють мові науки не тільки створювати нові мовні одиниці, а й використовувати наявний лексичний матеріал для побудови термінів [11, с. 61]. Відтак ми вважаємо, що основними джерелами лексичного матеріалу для процесів термінотворення є

літературна лексика та термінологічний матеріал, запозичений з інших дисциплін.

Головна відмінність між науковим терміном та загальноживаним словом полягає у специфічності вживання терміна, яка зумовлена тим, що він використовується для номінації (називання) спеціальних понять. Ця властивість терміна є особливо суттєвою з огляду на те, що вона визначає не тільки його приналежність до спеціальної галузі знань, але й решту властивостей: однозначність, наявність відповідної дефініції, системність (термін є елементом фіксованої мовної підсистеми, оскільки поняття належить до певної галузі знань).

Іншою важливою властивістю терміна є точність змісту, яка зумовлює чіткість та обмеження значення терміна. Спеціальне поняття, як правило, має точні межі, що встановлюються на підставі наукового визначення – дефініції, яка одночасно висвітлює значення терміна. Тому дефініція є необхідним складником терміна, а її наявність – одним із критеріїв виділення термінологічної лексики зі складу мови. Тут доречно також зауважити, що згаданий критерій був запропонований науковою школою Московського університету і передбачає систематичне порівняння наукових дефініцій з тлумаченнями в загальнолітературних словниках [14]. У результаті такого порівняння увиразнюється різниця у визначенні одних і тих самих лексичних форм у спеціальних та тлумачних словниках. Найпростіше порівняння цих визначень виявляє велику різницю у розумінні лексико-семантичних варіантів одного і того ж слова спеціалістами різних галузей та пересічним носієм мови.

Різниця між словом і терміном об'єктивно зумовлена ще й тим, що вони відображають результати різних рівнів розумової діяльності – наукового мислення і побутового оперування уявленнями. Дійсно, навіть користуючись терміном у побуті, ми ніколи не задумуємося над науковим змістом відповідного поняття, а маємо на увазі найбільш поверхневі, побутові властивості відповідного денотата (об'єкта).

Забезпечуючи точність терміна, дефініція визначає і такі його властивості, як відносну незалежність від контексту і однозначність. Низка ознак терміна обумовлена його основною функцією називання поняття. Так, об'єктивність змісту поняття робить термін у переважній більшості випадків стилістично нейтральним, що не викликає додаткових асоціацій. Необхідність називання нових понять

вимагає створення нових термінів або їхнього ретельного добору з-поміж існуючих лексичних засобів вираження понять. Ця властивість інколи перебільшується: "перша, якщо не головна, відмінність в утворенні термінів та "загальноживаних слів" полягає в тому, що терміни не утворюються у власному значенні цього слова, а "вигадуються"" [10, с. 55]. Відтак цілеспрямований характер створення терміна вважається багатьма дослідниками однією з головних його ознак.

На нашу думку, найголовнішою рисою терміна є його дефінітивна функція. Термін не називає поняття, як звичайне слово, а поняття приписується йому [7, с. 78]. Термін як структурний елемент термінологічного поля є точно визначеним. Тому значення терміна – це визначення поняття, його дефініція, яка є невід'ємним елементом в структурі понять термінологічного поля. Це спонукає до з'ясування іншої важливої особливості термінів, яка полягає в тому, що вони є елементами чіткої системи. Неможливо вилючити чи додати до системи яку-небудь частину, не змінюючи при цьому інших частин [там само, с. 79], оскільки кожна термінологія є цілісною структурою. Ми також поділяємо думку С.Д. Шелова, який вказує на те, що системність терміна є однією з його головних лінгвістичних характеристик [13, с. 2]. А такі лінгвістичні характеристики терміна, як номінативність, стилістична нейтральність та прагнення до точності семантики, є, на нашу думку, другорядними.

Таким чином, ми дійшли до висновку, що **термін** – це співвіднесене з відповідним поняттям слово (словосполучення), яке вступає в системні відносини з іншими словами, що відповідають поняттям відповідної галузі, і утворює спільно з ними термінологічну систему.

Література

1. Авербух К.Я. К определению основных понятий терминоведения // Теоретические проблемы научно-технич. терминологии и принципы перевода: Тез. докл. зон. научн. конф. 4-5 июня 1985 г. – Омск.: Б.и., 1985. – С. 3-4.
2. Ахманова О.С., Глушко М.М. Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 180 с.

3. Головин Б.Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной и научно-технической терминологии // Учен. записки Горьковск. ун-та. Сер. лингвистич. – 1970. – Вып. 114. – С. 77-86.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: Московский Лицей, 1993. – 309 с.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 245 с.
6. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М.: Наука, 1977. – 167 с.
7. Капанадзе Л.А. О понятиях "термин" и "терминология" // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 75-86.
8. Кузькин Н.П. К вопросу о сущности термина. – Л.: Вестн. ЛГУ им. А.А. Жданова, 1962. – № 20. – С. 139-146.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
10. Хаюпин А.Д. Термин, терминология, номенклатура. – Самарканд: СГУ им. Алишера Навои, 1971. – 129 с.
11. Худолеева С.П. Термін та його лінгвістична сутність // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 60-65.
12. Циткина Ф.А. Терминология и перевод. – Львов.: Вища шк., 1988. – 156 с.
13. Шелов С.Д. О языковой природе термина // НТИ. Сер.2. – 1982. – №9. – С. 1-6.
14. Akhmanova O., Agapova G. Terminology: theory and method. – Moscow: Moscow State Univ., 1974. – 205 p.

Hrytskiv Andriy, Popovych Nadiya. Linguistic Characteristics of Term: System approach. The article reflects the versatile nature of term as a member of lingual lexical system and marker of special notion and presents the comprehensive study of its linguistic characteristics. It is necessary to establish the origin of a term for proper understanding of its categorical nature. It is historic and social essence of a term where one should search for the features that give it the peculiarities differentiating the latter from common word. There also exists the necessity to point out its specific functions and confrontation with the object, concept and subject and logical relations between the concepts while defining the term.

Key words: term, terminology, lexical unit, vocabulary, word, nomination unit, language sign, systemic approach, definitive function